

Flygbibliofili och annat utanpåverk!

Den svenska flygboksfloden strömmar sedan många år strid och bjuder varje år nya spännande böcker om det mesta som har med flyg att göra. I denna lilla översikt tänkte jag dock mer lägga fokus på äldre böcker och dessutom mer se till bokens yttre kvaliteter än till dess innehåll! Moderna inbundna flygböcker är nästan undantagslöst - till bokprisets fromma - inneslutna i det som brukar kallas för kartonnage. Dessa mestadels färgglada, limbundna alster är resultatet av en alltigenom maskinell inbindningsprocess, inte sällan utförd i främmande land. Till viss del var det annorlunda förr. De svenska förlagen tryckte och band sina böcker i Sverige och i banden återfanns klot, linne, skinn eller till och med pergament. Den inbundna upplagan kunde framställas i olika varianter, där de mer påkostade inte bara representerade ett gott hantverk utan emellanåt rent av borde benämnas konsthantverk. Det är om sådana flygböcker denna artikel ska handla, om de böcker som ofta kallas för bibliofilupplagor.

Det finns ingen strikt definition av ordet bibliofilupplaga, men Svenska Antikvariatföreningen anger att termen är föranlåten en ”Bokupplaga i ett finare utförande, nästan alltid utgiven parallellt med den ordinarie; distribuerad i en begränsad, numrerad och ofta signerad upplaga; gärna tryckt på särskilt papper med stora marginaler, kanske satt och bunden för hand samt ofta försedd med (signerade) illustrationer och grafiska blad. Termen har inte sällan missbrukats av mindre nogräknade förläggare”. Jag ser inte att det finns så många ”mindre nogräknade förläggare” i den svenska flygbokshistorien, men då svenska flygböcker är ett smalt ämne väljer jag ändå att hålla mig till en lite friare definition vad avser detta med finare papper, stora marginaler etc. När det gäller vad som kan avses med en begränsad upplaga har jag dock satt 100 exemplar som gräns. Mot denna bakgrund har jag inventerat den svenska flyglitteraturen och presenterar här kronologiskt ett antal bibliofilupplagor. På slutet följer några böcker som är speciella på annat vis, men som inte når riktigt fram till definitionen bibliofilupplaga.

Svenska bibliofilupplagor av flygböcker

Carl Cederström, en minnesbok

Bok skriven under Hasse Z:s redaktörskap. Utgiven 1919 på Albert Bonniers förlag. Bibliofilupplagan i 100 numrerade ex är utförd i ett brunt, ryggdekorerat halvfranskt band med övre guldsnitt. Den ordinarie upplagan (två tryckningar) var häftad.

Bromma flygplats. Beskrivning av dess tillkomst och uppbyggnad

Bok utgiven 1936 av Stockholms Stads Flyghamnsstyrelse i samband med Brommas invigning. Den ordinarie upplagan var häftad, men en mindre bibliofilupplaga framställdes i ett blått halvfranskt band.

Svenska Flygvapnet 25 år. 1912-1937

En jubileumsbok under redaktion av Erik Pallin, här med flygvapnets tillkomst generöst räknad från flygkompaniets födelse! Den ordinarie upplagan var häftad, men vid sidan om denna trycktes en numrerad bibliofilupplaga i 100 ex. Den senare upplagan bunden i mjukt, mörkblått skinn med guldtryck.

Svenskt flyg och dess män

Svenskt flyg och dess män är en mastodontbok som på 650 sidor och i stort format (4:0) beskriver det svenska flygets utveckling, med tonvikt på dess flygklubbshistoria. Boken gavs ut på bokförlaget Mimer för att stödja den s.k. flygfarbrorverksamheten. Vilket överskott böckerna genererade vet jag inte för de var, även med den tidens mått mätt, påkostade. Den enklaste upplagan framställdes i ett vitt klotryggband. Utöver detta fanns ett vackert rött halvfranskt band med övre guldsnitt. Den svårfångade första bibliofilupplagan framställdes i blått skinnband med fem upphöjda bind, övre guldsnitt och Gustav Vs pärmmonogram. Boken levererades i en marmorerad pappkassett. Upplagan var sannolikt mindre än 100 exemplar. Därtill finns det mer kända påkostade röda skinnbandet med fyra upphöjda bind, inre denteller och helt guldsnitt. Det röda skinnbandet producerades i en betydligt större upplaga (> 1000 ex).

På säkra vingar. 20 års lufttrafik 1924/1944

På säkra vingar är AB Aerotransports jubileumsbok från 1944. Boken hade Bo Lindorm som redaktör och framställdes även den i flera upplagor. Den ordinarie upplagan trycktes som ett ryggband med blått klot, av vilka 700 ex. ingick i en numrerad del. De första numren i serien tilldelades en bibliofilupplaga i blått halvfranskt band. Upplagan på denna var sannolikt mindre än 100 exemplar.

Flygboken

Flygboken utkom på Allhems förlag 1945. Allhems förlag (1932-1981) är en juvel bland de svenska bokförlagen och har genom åren berett svenska bokvänner mycken glädje genom sin utsökta bildbehandling och inbindningsteknik. Tack vare dess flygintresserade redaktör Sven Artur Svensson (1910-1982) återfinns även ett drygt trettiotal flygböcker i utgivningen, där Flygboken, Flygets världshistoria samt bokserierna Ett år i luften och Allhems flygböcker utgör goda exempel. Flygboken utgavs till förmån för segelflyget i Skåne och kom i en mängd olika inbindningar där två, kanske till och med tre varianter får betraktas som bibliofilupplagor. Dels utkom en numrerad upplaga (100 ex) i blått halvfranskt band, men det finns även ett onumrerat brunt skinnband med ornament och genomgående guldsnitt i brunt. Enligt obekräftade uppgifter finns även ett motsvarande blått skinnband? Skinnbanden är sannolikt tryckta i en mycket liten upplaga. Hellichius (1986) anger att det gavs ut en bibliofilupplaga om 200 numrerade ex i helt skinnband, men det tror jag inte stämmer. Den ordinarie upplagan utfördes även den i ett flertal varianter. Här återfinns ett grönt halvklot och ett grått halvlinneband, båda med färgat övre snitt, men även ett blått halvfranskt band.

Boken om KSAK de första 50 åren

År 1950 var det dags för KSAK, världens ”näst äldsta aeroklubb”, att utge en jubileumsbok med Yngve Norrvi som redaktör. Den ordinarie upplagan var häftad men det framställdes även en bibliofilupplaga i 100 numrerade exemplar. Boken bands i ljusblått skinn med KSAK:s emblem i guld. Boken hade genomgående guldsnitt och var signerad HKH Prins Bertil. KSAK och Yngve Norrvi kom sedermera även att producera en sjuttiofemårsbok, men man undrar ju var hundraårsboken vägen?

När flyget var ungt

Dessa ”minnesbilder från flygets barndom” samlades 1956 av Nils Söderberg (red.). Initiativet torde ha föranletts av Gösta von Porats 70-års dag. Den ordinarie upplagan trycktes

i ett ljusblått vackert häftat band med Flygvapnets insignier i guld. Utöver detta trycktes en numrerad (100 ex) bibliofilupplaga i blått klotband.

Luftpostens historia i Norden

Örjan Lünings storartade sammanfattning av nordisk luftposthistoria trycktes 1978. Den ordinarie upplagan var häftad, men av dessa var 300 exemplar numrerade och signerade av författaren. De första numren i serien gick dock till en bibliofilupplaga i blått klotband. Upplagan var sannolikt mindre än 100 exemplar.

Och några andra böcker...

Moderna Luftfartyg

Moderna luftfartyg skriven av Gösta Suneson utgavs så tidigt som 1910 vilket ger en skön historisk klang till titeln. Boken utkom som en stor 4:0 i ett vinrött klotband. Det är inte en bibliofilupplaga i traditionell bemärkelse men genom den avancerade utformningen med uppvikbara modellbilder i färg, bland annat av ”Blériots kanalmaskin”, har den alltid glatt flygboksentusiaster samt i olika sammanhang getts titeln den ”flottaste” svenska flygboken.

Svenska Aeronautiska Sällskapets årsbok 1910 & Att flyga

Emellanåt har nyutgivna böcker blivit föremål för något särskilt omhändertagande, ett faktum som ofta har gett en bra skjuts till samlarvärdet. Ett tidigt exempel är *Svenska Aeronautiska Sällskapets årsbok* från 1910. En del av upplagan av denna SAS (som alltså sedermera blev KSAK) första årsbok har ett fotografi över Stockholm - taget från ballong - ditklistrat på omslaget. Ett annat exempel är de specialsignerade exemplar av boken *Att flyga* som författaren Olle Dahlbeck tog med sig den 29 augusti 1912 på vad som har kallats för ”den första svenska tidningsflygningen”, detta då han med sitt Sommer-monoplan levererade en del av Dagens Nyheters upplaga från Stockholm till Uppsala.

Södertelge Werkstäder 3/10 1914

Södertelge Werkstäders jubileumsbok utgavs 1914 i samband med att företaget året dessförinnan fyllt 20 år. Boken har G. Holmberger som redaktör och är bunden i ett stort, vackert grönt klotband med rygg- och pärmdekoration i guld samt övre guldsnitt. Visserligen presenteras här avdelningschef Carl Cederström och rikligt med bilder på såväl S.W. 10 som S.W. 11, men en stor upplaga (1000 ex) och ett förhållandevis litet flygkapitel gör ändå att boken hamnar utanför listan.

Camorrans Gyldene Bookh Tillijka Medh Thess Liifw- Ock Huuscalender

Göteborgsflygets tidiga tillskyndare – den exempellösa Camorran - framställde sin jubileumsbok 1946 i 100 numrerade exemplar. Boken, med Camorrans Tribunal som utgivare, är framställd i ett blått halvfranskt band. Boken trycktes endast i denna upplaga.

Äldre sjöflygplan från åren 1913-1936

Nils Kindberg samlade 1962 ihop en samling fotografier av Flygvapnets sjöflygplan, vilka hamnade i en blå klotpärm med Flygvapnets insignier i guld. Jag kan inte sja något om upplagan, men misstänker att det handlar om ett tiotal? Mitt eget exemplar är dedicerat till Stig Norén och det var kanske det som var avsikten med boken, att hylla den dåvarande flygstabschefen och f d marinofficeren Norén?

Spirit of St. Louis. Den första atlantflygaren berättar

Charles Lindberghs Pulitzerprisbelönade beskrivning av atlantflygningen kom i sin svenska upplaga ut 1954, detta på Albert Bonniers förlag. Boken trycktes i ett halvklotband och i en stor upplaga. I samband med utgivningen gavs uppenbarligen KSAK tillstånd att även ge ut en bibliofilupplaga. Boken som var bunden i ett halvfranskt band med guldsnitt och inre denteller leverades i en påkostad kassett med läderskoning och flanellfoder. Författaren signerade lösa blad, vilka av KSAK i efterhand klistrades in i boken. Hur stor denna upplaga blev är mig obekant men den är på minst 250 exemplar. Boken säljs emellanåt antikvariskt till mycket höga priser.

“Minns Du, NISSE...”

Hans Reichenberg samlade 1977 ihop ett antal ”flyghistoriska betraktelser” vilka tillägnades Nils Söderberg på hans 80-årsdag. Den ordinarie upplagan var häftad men det trycktes också en inbunden numrerad (250 ex) bok i ett grått linneband.

Det flygande Sverige, Sverige flyger

Flygbiografiprojekt signerat Nils Kindberg. År 1950 trycktes ett provband under titeln ”Det flygande Sverige” i enkelt utförande 1950 av Joh. A. Svensson boktryckeri. Något förlag som var villigt att ge ut boken (som var tänkt att kontinuerligt revideras) fanns dock inte vid denna tid. Provbandet är sannolikt tryckt i en liten upplaga. Mitt eget exempel är numrerat (n:o 3), men då även min bror innehar ett exemplar med detta nummer måste ett frågetecken sättas för numreringens tillförlitlighet! Under mitten av 1960-talet korresponderade Nils Kindberg med Sven Artur Svensson om en utgivning av verket på Allhems förlag men detta blev tyvärr inte verklighet. Så sent som 1997 (då Nils Kindberg är 85 år) skriver han till Allhems och begär att få copyright på sitt material för att kunna överarbeta det och ge ut boken ”på annat håll”.

Flottiljböcker m.m.

Våra flottiljböcker framställdes, såvitt mig bekant, inte i bibliofilupplagor. Ett lite udda undantag är den första delen av F 1:s historia (*Kungl Västmanlands flygflottiljs historia 1929-1979*) under redaktion av Gösta Odqvist. Boken som utkom 1979 finns i en numrerad variant (200 ex) benämnd bibliofilupplaga. Boken är bunden i samma blåa klotband som den ordinarie upplagan och skiljer sig vid sidan om numreringen heller inte på något annat sätt från den ordinarie upplagan.

FlygplanKORT

En liten udda bok i detta sammanhang är den numrerade (100 ex) upplagan av 1987:års flygplanKORT. Boken är utgiven av FS/Undsäk, och har Ulf Hugo och Owe Björnlund som redaktörer. Detta standardverk, med anor från 1920-talets mitt, trycks vanligen i en stor häftad upplaga, men 1987:års version finns även i ett numrerat blått kartongband. Vad som föranledde detta initiativ är mig obekant.

Arme-flygets historia

Den stora boken (4:0) *Arme-flygets historia* utkom 1997 under redaktör Per-Anders Lundströms ledning. Boken gavs ut i två påkostade varianter som benämndes specialupplagor. Här finns en numrerad serie avsedd för Svensk Flyghistorisk Förening (999 ex) och en för Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek (2999 ex). Båda upplagorna framställdes som skinnryggband med övre guldsnitt. Utöver detta trycktes en bibliofilupplaga om 100 numrerade ex. Böckerna bands i ett blått skinnband med genomgående guldsnitt. Till detta

kom en kassett. Dessvärre bar det sig inte bättre än att kassetten läckte lim, varvid böckerna ohjälpligt fastnade i kassetten! Större delen av den lilla upplagan fick därmed dras tillbaka.

Slutord

Denna uppräknings utgör erfarenheter från ett ganska långt och envetet flygbokssamlande men som synes präglas den delvis av subjektivitet och gissningar. Det vore intressant att ta del av kompletterande och korrigerande uppgifter i detta ämne.

Övriga källor:

- Bergman, Bill. De äldsta svenska flygböckerna. Särtryck ur Ett år i luften 1969/70. s. 255-282.
- Hellichius, Jarl (red). En presentation. Allhems förlag. Bibliografi. Atlantis. 1986.
- Hellichius, Jarl (red). En utställning om Böcker från Allhem ett 50 års jubileum 2 juni – 15 september 1986. Lunds universitetsbibliotek.
- Kernell, Stig (muntlig uppgift angående Charles Lindberghs memoarbok).
- Kindberg, Nils. Brev till A. Artur Svensson på Allhems bokförlag. 1977.
- Lundström, Per-Anders (muntlig uppgift angående Arneflygets historia).
- Luning, Örjan. Luftpostens historia i Norden. Sveriges Filatelist-Förbund Stockholm. 1978. 3.
- Thinesen, Johannes & Stenbom, Freddy. Svenska böcker om flyg. s. 25-45. Flyghobby 2. 1983.
- Åkarps Antikvariat, katalog 317. S. Artur Svensson. Flygare samt utgivare och samlare av flygböcker. 1992

Liten ordlista

Dentelle	Dekorativ bård på bokbandet. Uttrycket "inre denteller" används om en sådan bård längs ytterkanterna av en bokpärmns insida.
Guldsnitt	En skuren kant av ett bokblock kallas snitt. Ett med bladguld förgyllt snitt kallas guldsnitt. Förhindrar liksom "färgade snitt" eller "marmorade snitt" damm att tränga in mellan boksidorna.
Halvfranskt band	Rygg och hörn av skinn; vanligtvis gulddekorerad rygg; ofta med övre guldsnitt. Skulle egentligen kunna kallas för halvskinnband. Förkortas hfrbd
Kartonnage	Samlingsterm för billigare bandtyper i enkelt utförande. Idag är det typiska kartonnagebandet en plastlaminerad massupplaga.
Kassett	Specialgjort skyddsfodral eller skyddsbox för böcker.
Klot	Inom bokbinderiet benämning på en slitstark väv av linne eller bomull till bokband. Ett halvklotband är ett band med såväl rygg som hörn i klot. Ett klotryggsband är ett band med enbart klotrygg. Ett helklotband är ett bokband helt i klotmaterial.
4:0 (Kvarto)	En indelningsenhet för böcker; ett tillskuret papper som rymmer ett visst antal trycksidor. När boken ska häftas och bindas in måste arket först vikas. Viker man det en gång blir formatet folio (2:o), två gånger kvarto (4:o), tre gånger oktavo (8:o), fyra gånger duodecimo (12:o). En 4:0 är vanligen 25-35 cm hög.
Skinnband	Pärmar och rygg i skinn.
Upphöjda bind	Upphöjningar i form av tvärband på bokbandets rygg

Fritt efter Svenska antikvariatföreningens "ABC för boksamlare"